

Презентация

Орындады: Толаганова З

Қабылдады: Астаев А

Группа: 119-73

Тарихты білу, оның бастау алар кезеңдеріне үнілу, бүгінгі күнге қажетін табуға ұмтылу – барлық халықтарға тән дәстүр. Қазақ тілі ғайыптан пайда болған жоқ және оқшау жаратылған тіл емес. Оның шыққан ата-тегі бар.

Қазақ тілі түркі тілі деп аталатын алып бәйтеректің аса бір ірі тармағына жатады. VI-VIII ғасырларда біз бүгінде дүние жүзінде түркілерден тараған қырықтан астам ұлт болса, солардың барлығын бір ғана атаумен «түркілер» деп атаған. Сол кезде бабаларымыз Түркі қағанатын құрған.

Түркі этнонимі қытай жылнамаларында 542 жылдан белгілі. Ал түркілердің мемлекеттік дәрежеге көтерілуі 552 жылдан басталады. Түрік қағанаты Солтүстік Кавказ бен Қара теңіздің солтүстік жағалауына дейін үстемдік етті. Түрік қағанатының негізгі құрамы түрік тілдес халықтар болды. Олардың ішінде қырғыз, оғыз, ұйғыр, дулу, үйсін т.б. тайпалар болды. Қағанатты Бумын қаған биледі.

Одан кейін Істемі қаған биледі. Қағанат бірде әлсіреп, бірде күшейіп отырған. Бір күшейген тұсы – Елтеріс атанған Құтлығ қағанның екі ұлы жас болғандықтан, билікті інісі Қапаған өз қолына алады. Ол әуелде елін, жерін кеңейтіп, күшті хан болады, бірақ көп кешікпей ешкімді елемейтін, қарсы келгендерді аяусыз жазалайтын қатыгез қағанға айналады. Соның салдарынан тайпалар бірінен соң бірі бұл қағанаттан бөлініп, табғаштардың қол астына кіріп жатады.

Әлемдегі өзге халықтар сияқты, түркі халықтарының да –өзіне тән қалыптасу, даму тарихы бар. Ешбір тайпа халық және ұлт тарихсыз болмайтыны белгілі. Әрбір халық ұлт болып қалыптасу үшін талай тарихи кезеңдерді басынан өткізеді.

Түркі тайпалары халық ретінде біздің дәуіріміздің VI ғасырында дүние жүзіне белгілі бола бастады. Түркі тайпалары туралы құнды деректерді әсіресе, Батыс Еуропадағы Византия материалдарынан көбірек кездестіруге болады. Сонымен бірге түркі халықтары жөніндегі қыруар мәліметтерді біз сол түркі тайпаларының өшпес мұрасы – өздері жасаған жазба нұсқалар арқылы да біле аламыз. Мұндай жазба нұсқалар түркі халықтары үшін баға жетпес тарихи және мәдени ескерткіш болып табылады.

Түркі халықтарының тарихи мұралары тарих, мәдениет және тіл тұрғысынан алғанда аса құнды қазына екенін бағалай білу, таныту – кезек күттірмейтін негізгі міндеттердің бірі. Біз көне түркі жазба нұсқаларынан тасқа қашалған мынадай сөздерді кездестіреміз:

Бұны көрү білің! Түрк бүдүн бүдүн аты йоқ болу бармыс ерті өлтечи ерті. Ічре ашсыз, ташра тонсыз йабызйаблық будунта мен өзүм қаган олуртым. Іл йеме іл болты, йеме болты.

Аудармасы:

Мұны көре білің(дер)! Түркі халқы аты жоқ бола бастаған еді. өлімшіі (болған) еді. Іші ассыз, сырты киімсіз нашар халыққа менің өзім қаган (болып) отырдым. Ел енді ел болды, халық енді халық болды.

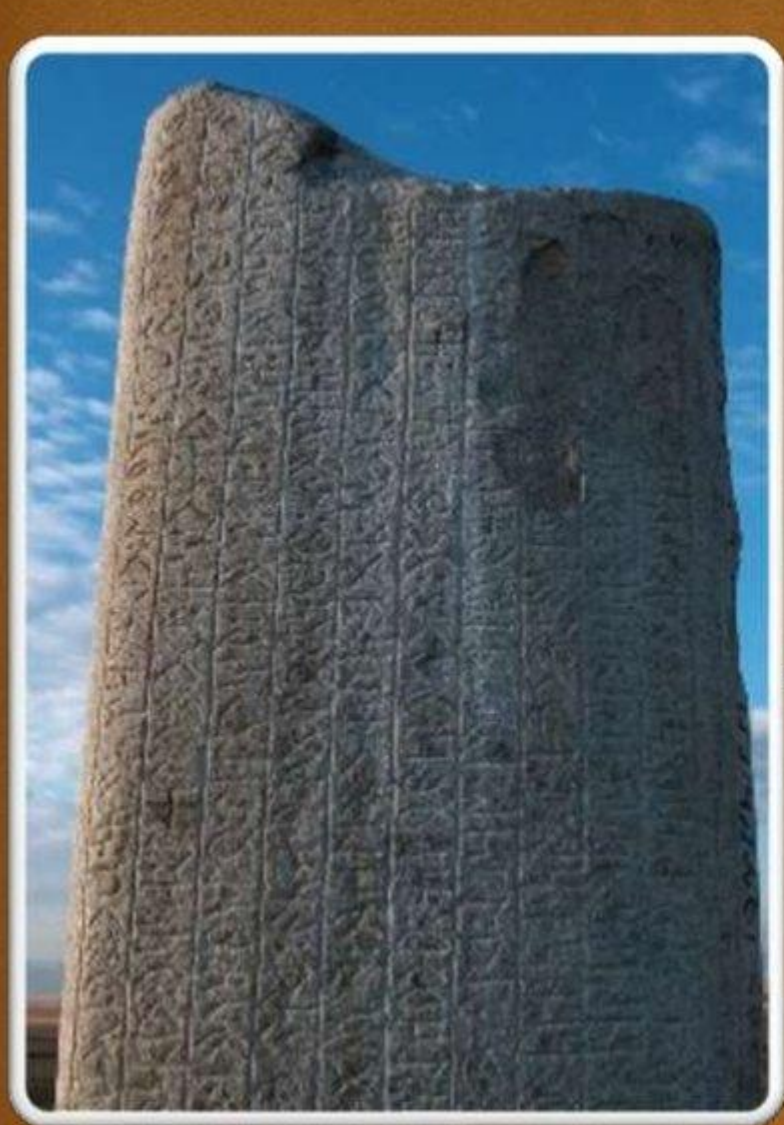
(Ескерткіштен үзінді)

«Түркі бектері мен халқы,
мұны естіндер! Қандай сөздерім
бар болса, соларды мәңгі тасқа
жаздырдым. Оларды көріндер,
ұғындар».

Бұл арнау сөздер түркі
халықтарының кейінгі
ұрпақтарына арналған.
Мұндай тасқа қашалған
ескерткіштер туралы жазылған
деректер аз емес.

Орхон-Енисей жазба
ескерткіші

Танбалар	Мағынасы	Таңбалар	Мағынасы
(X 8 -e. T.)	а, е	ᠠ ᠡ ᠢ ᠣ	шь
	б	ᠪ	п
ᠪ	бь, е	ᠪ	п
ᠨ	г	ᠨ	пг
ᠨ	г	ᠨ	пг
ᠨ	д	ᠨ	пч
ᠨ	д	ᠨ	о, у, ү
ᠨ	д	ᠨ	о, ү
ᠨ	з	ᠨ	п
ᠨ	ы, и, і	ᠨ	р
ᠨ	й	ᠨ	р
ᠨ	йь	ᠨ	р
ᠨ	к	ᠨ	с
ᠨ	к	ᠨ	с
ᠨ	к	ᠨ	т
ᠨ	л	ᠨ	т
ᠨ	л	ᠨ	ть
ᠨ	л	ᠨ	ч
ᠨ	л	ᠨ	ш
ᠨ	м	ᠨ	ш
ᠨ	н	ᠨ	баш

Түркі тілдерін зерттейтін әдебиеттерде «Орхон-Енисей жазулары» руника жазуы деп те аталады.

Руна – ежелгі гот тайпасының құпия деген сөзінен алынған. Өйткені бір кездері Орхон, Енисей өзендері бойынан табылған таңба жазудың қай тілде екені оқылмай, көпке дейін құпия болып келген.

1889 жылы фин ғалымдары Енисей өзені бойынан табылған тастағы белгісіз жазулардың атласын жариялайды. Сол жылы орыстың География қоғамы Моңғолияға арнайы ғылыми экспедиция ұйымдастырады.

	letters 200 BC	letters 700 AD	letters 50 BC		letters 200 BC	letters 700 AD	letters 50 BC
1	a, ä	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	nt	-	𐰇 𐰆 𐰅
2	b ¹	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	nc	-	𐰇 𐰆 𐰅
3	b ²	-	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	o, u	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅
4	c	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	og, u	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅
5	d ¹	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	ö, ü	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅
6	d ²	-	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	v	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅
7	v	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	p	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅
8	g	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	r ¹	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅
9	i	-	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	r ²	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅
10	y	𐰇 𐰆 𐰅	-	𐰇 𐰆 𐰅	s ¹	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅
11	j ¹	-	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	s ²	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅
12	j ²	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	t ¹	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅
13	q	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	t ²	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅
14	k	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	th	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅
15	l ¹	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	x ¹	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅
16	l ²	-	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	x ²	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅
17	lt	-	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	h ¹	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅
18	m	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	h ²	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅
19	n ¹	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	s	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅
20	n ²	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	z	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅
21	ñ	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	z	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅
22	nj, ny	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	𐰇 𐰆 𐰅	e	-	𐰇 𐰆 𐰅

Орхон Енисей өзендері бойынан табылған ескерткіштер – VI-VIII ғасырлардағы түркі тайпаларының сол кездегі қоғамдық құрылысы, күн көрісі, мәдениеті мен тілі жөнінде мол деректер беретін құнды материалдар. Орхон-енисей ескерткіштері жұртшылыққа XVII ғасырдың

екінші жартысынан бастап белгілі болса да, XIX ғасырдың соңына дейін олармен ешкім арнайы шұғылданбады. Жазба ескерткіштері сол құпия қалпында қала берді. Оларды ешкім арнайы зерттемегендіктен, тастағы жазулар жөнінде ғалымдар арасында әр түрлі пікірлер мен теріс болжамдар да айтылып жүрді.

Көне түркі жазба ескерткіштері түркологиялық әдебиеттерде негізінен үш топқа бөлінеді. Олар:

- **Енисей ескерткіштері.** Бұған Енисей өзенінің жоғарғы сағасы мен Тува Якутия Моңғолия жерлерінен табылған көптеген ескерткіштер жатады. Енисей ескерткіштерін зерттеуде В.В.Радлов, С.Е.Малов, Х.Н.Оркун, С.В.Кислев, И.А.Батманов т.б. көп еңбек сіңірді.
- **Талас ескерткіштері.** Талас ескерткіштерінің табылуы (1896-1898 жылдары, бұрынғы Әулиеата) қазіргі Жамбыл уезінің әкімі, Талас жазуларын табушылардың бірі – В.А.Каллаурдың есіміне байланысты. Талас ескерткіштерінің саны қазір 10-нан асты. Талас ескерткіштерін тауып, аудармаларын жасап, жариялауда Г.Гейкель, В.Радлов, П.Мелиоранский, С.Малов, Ю.Немет, Х.Оркун, С.Киселев, И.Батманов және Л.Кызласов, т.б. шұғылданды.
- **Орхон ескерткіштері.** Бұған VII ғасырдың соңы мен VIII ғасырдың бас кезіндегі Құтлығ қаған, Білге қаған, Күлтегін, Тоныкөк, Күлі-чор сияқты ірі ескерткіштер мен он шақты майда ескерткіштер жатады. Орхон ескерткіштерін зерттеуге көптеген ғалымдар ат салысты.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000

Бұл жазулардың жалпы көлемі ұзақ. Қазіргі өлшеммен алғанда орта көлемдегі кітапты құрайды. Көптеген тарихи, мәдени, жағрапиялық, саяси деректер бар, сол кездегі халықтың өмірінен, таным-түсінігінен, дүниетанымы мен салт-дәстүрінен хабар береді. Тарихи оқиғалар тізбегі Ұлы қағандардың жорықтары жыраулық-жорықтық үлгідегі әдемі, көркем тілмен баяндалған. Сондықтан көптеген зерттеушілер оларды Көркем шығармаларға жатқызады. Жазбаларды Көне Түркілер мен Көк Түркілер діуіріндегі болған оқиғалар сипатталып, жағрапиялық атаулар, сол кездегі тайпалардың атаулары мен оналасу, таралу аймағы көрінеді. Өкініштісі, Түркі жазба ескерткіштері манихейшіл Ұйғыр қағандығы кезінде аяусыз қиратылған.

Көне Түркі жазуларының сыртқы түрі бізге тасқа қашалған түрде, "баспа әріптері" түрінде жетті. Оның жазбаша түрі қандай болғаны туралы мәлімет жоқ. Себебі маталарға, өңделген терілерге жазылуы мүмкін жазба әріптер бұл материалдардың төзімсіздігіне байланысты бізге жетпеді. Алғаш көрген адам бұл жазуларды бір қарағанда қазақ руларының таңбаларына ұқсатады. Яғни жазулар «жебе таңбалар», «ай таңбалар» және «тұмар таңбалар» мен «көз таңбалар», «аша таңбалар», «балық таңбалар» сосын «тарақ таңбалар» мен «сырға таңбалардан» құралады.

Назарларыңызға рахмет!

